

زعفران از دیرباز تا امروز

ایرج افشار

● زعفران از دیرباز تا امروز

(دایرةالمعارف تولید، تجارت و مصرف)

● محمدحسن ابریشمی

● چاپ اول: ۱۳۸۳

● ۸۳۲ ص + ۲۴ ص تصویر رنگی

● انتشارات امیرکبیر - ۷۵۰۰ تومان

۳۵۶

نوزده سال پیش [بهمن ۱۳۶۳]، که چاپ نخستین این کتاب اساسی و بزرگ درباره گیاه «زعفران» به قلم دلپسند نویسنده دانشمند - محمدحسن ابریشمی - انتشار می یافت به درخواستی او یادداشتی نوشتم که همراه نوشته سیدمحمدعلی جمالزاده در آغاز آن چاپ به چاپ رسید. در آن روزگار کتاب در ۳۲۰ صفحه بود و اینک که چاپ دوم به دیدار دوستداران می رسد صفحات آن به شماره ۸۶۸ (۳۶ + ۸۳۲) رسیده؛ و نشانی است از آن که مؤلف کوشا، کنجکاو و بردبار درین مدت آگاهی های تازه به دست آورده، و آمارها و گزارش های مربوط به کشت و تولید و بازرگانی را روزگانی کرده است. راهی رفته است که روندگان جويا و پویا در می نوردند و می کوشند که یاور پژوهشگران پسین باشند.

کتاب زعفران در پنج گفتار دراز دامن ست. گفتار اول به دریافتهای واژگانی و کار رفتگی آن واژه در نامهای جایها، اشخاص و طوایف اختصاص دارد، و برای هر نکته و موردی توانسته است شواهد متعدد، و گویای مقصود، از متنهای پیشینه بیاورد و سخن خود را به آیین برهانی عرضه دارد. این بخش هشتاد و هفت صفحه ای دارای ۵۹۹ پانویس است، یعنی مؤلف درست نموده است که برای هر یک از سخنهای خود کدام مراجع را دیده است. در میان آنها اقوالی را هم که احیاناً شنیده به نام گوینده اش نقل کرده است.

در گفتار دوم که جغرافیای تاریخی مناطق زعفران خیز نام دارد مؤلف براساس منابع

زعفران

از دیرباز تا امروز

از دیرباز تا امروز

اساسی و معتبر بطور دقیق نشان داده است که در ۳۷ گوشه از سرزمین ایران سابقه کشت زعفران وجود داشته، و این نبوده است که زعفران فقط به بیرجند و قائنات اختصاص داشته باشد. ظاهراً چون محصول آن نواحی از طریق خراسان به سایر بلاد می‌رفت به زعفران خراسان منسوب شده بوده است. با پژوهشهای استوار ابریشمی روشن است که سابقه کشت زعفران در جبال - همدان - رود راور - نهاوند - بروجرد - کرمانشاهان - قم - اصفهان - ری - کوه کیلویه - لرستان - پارس - تبریز و سلطانیه - مازندران - دربند - باکو - شروان - بردعه - گنجه - ماوراءالنهر و خراسان - چغانیان - واشجرد - قبادیان - بجن - بادغیس - قهستان - بیرجند - قائنات - زوزن - گناباد - تون (فردوس کنونی) - تربت حیدریه - کرمان - سیستان - کابل در متون پیشینه ضبط است و برای هر یک از آنها شواهد منظوم یا منثور وجود دارد. ضمناً ابریشمی وضع کنونی را در هر جا که کشت زعفران هنوز مرسوم باشد برگفته، و میزان برآمد و درآمد آن را براساس آمار نشان داده است. از همین باب است که شماره یادداشتهای او درین فصل به ۵۴۴ رسیده است.

عنوان گفتار سوم تاریخچه مصارف زعفران است. در دو قسمت خوراکی (در خوراکیها و ترشیهها و آچارها و در خوراکیهای زعفران زده بیست گونه - در شیرینیها هشت گونه) و مصارف غیرخوراکی (آرایش و زیبایی - نقش و نگارش - جادو و سحر و دعا - کاغذ و مرکب

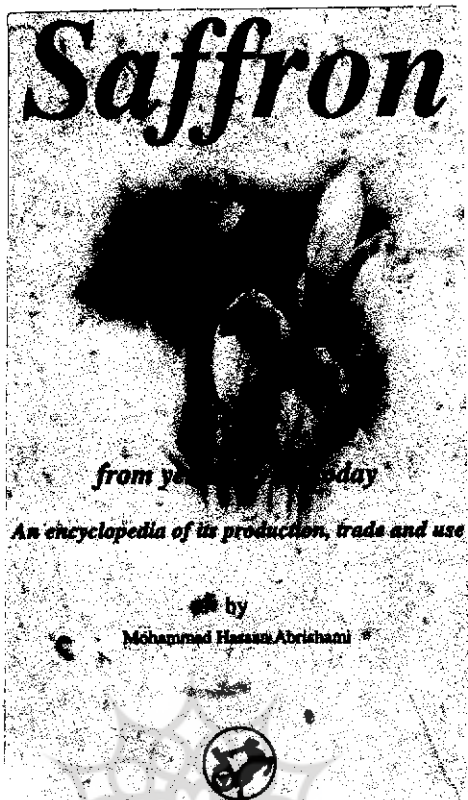
تحریر - عطر و بخور). این گفتار را باید مقدمه‌ای دانست برای گفتار چهارم که بخش اول آن به خواص و خصوصیات پزشکی و دارویی اختصاص دارد و قسمت دومش مطالبی است خواندنی درباره زعفران در فرهنگ و باور عامه از قبیل ضرب‌المثلهای، اشعار محلی و معماها و تمثیلهای. گفتار سوم با قسمت سوم پایان می‌گیرد که بر شمارنده خصوصیات زعفران در دانش جدید است.

پنجمین گفتار حاوی سه قسمت زراعت - تجارت - استانداردهاست. در مقدمه هر قسمت پس از اشاره به پیشینه، به مباحث علمی و تخصصی امور مختلف تولید و تجارت و استانداردهای ملی و بین‌المللی پرداخته است. آمارهای مندرج در این گفتار معمولاً [از منابع دیرپاب و گاه منحصر، از سال ۱۲۶۸ به این سو نقل شده، تا] به سال ۱۳۸۱ رسیده است.

ابریشمی سراسر این کتاب را به ۲۶۵۱ یادداشت ارجاعی، توضیحی، تکمیلی مستند ساخته و با روشمندی مراجع پژوهش را شناسانده است. این یادداشتها گویای پی‌گیری مستمری است که او در یافتن مآخذ انجام داده و ما را آگاه می‌سازد ازین که میان چاپ نخستین و این چاپ به چه میزان دگرگونی پیش آمده است. آن قدر که من دریافته‌ام باید بگویم که چون ابریشمی، در گردآوری این مجموعه ماندنی، اغلب متون فارسی و مراجع عمده به زبانهای عربی و انگلیسی را دیده است دیگر درین یادداشت تازه خود نمی‌توانم مأخذی نادیده را به او بشناسانم که او ندیده باشد. حتی موفق شده است که کتاب دیریابی چون گلزار کشمیر و سینوایرانیکا را - که در مقدمه چاپ نخست کتاب به او یادآور شده بودم - بیابد و اطلاعات سودمندی را که در آن مندرج است درین کتاب گرانقدر بگنجانند.

من درست نمی‌دانم ولی به گمان می‌توانم حدس بزنم که در زبانهای دیگر هم کتابی بدین گستردگی و پردادگی درباره پیازکی چون زعفران هنوز نوشته نشده است. زیرا استخراجهای ابریشمی از متون شعری و نثری دیرینه سال زبان فارسی نشانی است از آن که در زبان ما از دیر زمان سرایندهگان و نویسندگان به اقسام گوناگون از لفظ زعفران استفاده کرده و آن را به استعاره و کنایه و تمثیل و تشبیه و مجاز در زیباسازی آثار خود به کار گرفته‌اند و به همین ملاحظه شواهدی که درباره نام این گیاه در زبان ما وجود دارد نباید در زبانهای دیگر به این اندازه جاندار و متعدد باشد.

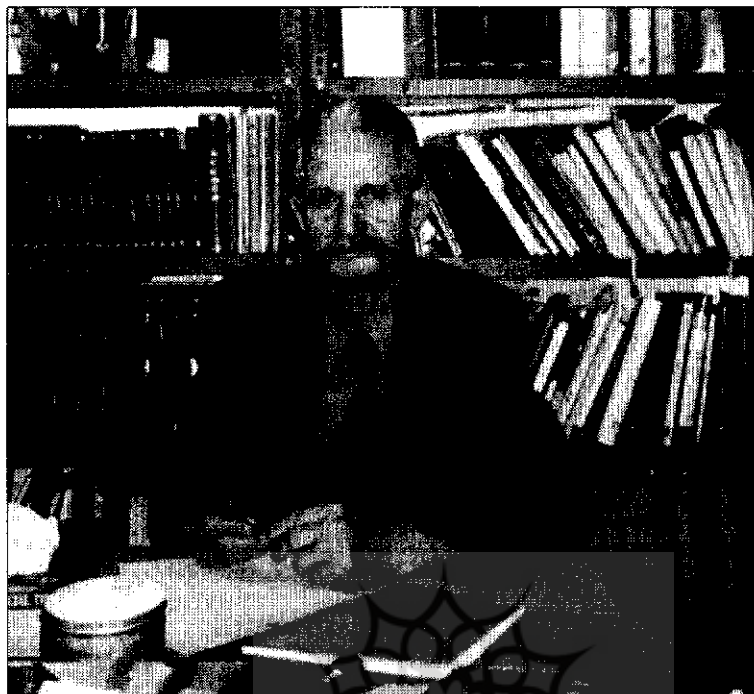
مؤلف ارجمند کتاب، با تفحص بصیرانه و پی‌گیری که در اکثر متون مهم زبان فارسی کرده موفق شده است یادداشت‌برداریهای گوناگون درباره گیاهان و ساختنی‌های از آنها را گردآورد. نمونه دیگر از کارهای گسترده و فراخ دامن او کتابی است که درباره پسته نوشت و به چاپ رسانید.

در همین زمره است مطالبی از قبیل «نقل» که به صورت مقاله منتشر کرد و من درباره آن به موقع نشر چنین نوشته‌ام [بخارا، شماره ۱۶، اسفند ۱۳۷۹]:

«مضامین نوشته‌ای که از آقای محمدحسن ابریشمی درباره نقل در مجله معارف (شماره تازه، آبان ۱۳۷۹) چاپ شده در جمعی از دوستان نقل و نقل مجلس شد. کوششهای او را درباره زعفران و پسته که به صورت دو کتاب مستقل چاپ شده است می‌شناختم؛ ولی در خیالم خطور نمی‌کرد درباره مطلبی عادی و کوچک ذخیره‌ای بدین تفصیل و شیرینی در صندوق یادداشتهای خود داشته باشد. معلوم می‌شود تتبع ایشان در متون، که بیشتر برای شناساندن معارف کشاورزی ایران بوده، موجب شده است مواد دیگری را که با تاریخ فرهنگی ملت ما مرتبط است گردآورد و بدین شسته رفتگی در جامه مقاله‌ای عرضه کند. خصوصیت نوشته او درین است که برای مطالبی از نوع زعفران، پسته، نقل، خرما و و و همان کاری را کرده است که صد سال پیش لوفر در کتاب سینو ایرانیکا Sino - Iranica انجام داد. لوفر چین‌شناس بود و با مباحث ایرانی آشنایی عمیق داشت. در آن کتاب گیاهان و ادویه‌ای را که منشأ ایرانی یا چینی دارند و میان دو ملت تبادل یافته‌اند بطور عالمانه و بر مبنای زبانشناسی، فرهنگی، فلکوری و تاریخی معرفی کرده است.

امروز ابریشمی از ایرانشناسان است. ایرانشناسی که دانستن تاریخ ادبیات و جغرافیا و

● محمدحسین ابریشمی (عکس از علی دهباشی)

تاریخ ایران در چنبره علمی اوست. مباحثی که پس از شادروان پیر استاد ما ابراهیم پورداد در زبان فارسی درباره گیاهان و آثار و احوال آنها توسط ابریشمی طرح می شود همان خصوصیت را دارد.

از همین مقاله شیرین «نقل» بر می آید که تنقلات طبقات مختلف در ایران در دوره های مختلف چه می بوده است. ابریشمی از متون پهلوی و اشعار شاعران و نوشته های تاریخی و مطایبات عبید و و و به شما می گوید «نقل» چه معنی دارد و چه نقلهایی می ساخته اند و چه کسانی نقل می خورده اند. آفرین بر قلم او و بر تازه جوئیهای او.»

□

باری، ابریشمی اطلاعات زیادی درباره خرما، انگور، خربزه، ابریشم و... گردآورده که هر یک اگر به شکل کتاب در آید ما را با تاریخ ادبی، علمی و اجتماعی مربوط به آنها، بیش از آنچه در دائره المعارف ها آمده است، یا بطور جسته گریخته به شکل مقاله داشته ایم آشنا خواهد کرد بدین مناسبت باید نوشته های او را به ارجمندی نگریست و بر کوشایی او آفرین گفت.

لوس آنجلس - دهم بهمن ۱۳۸۲